

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СХІДНОЇ І СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
Кафедра тюрської філології

Курсова робота з (тюркської) філології
на тему:

**АНКАРСЬКИЙ ДІАЛЕКТ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ: ФОНЕТИЧНІ ТА ЛЕКСИКО-
ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ**

Студентки групи Птур 13-19
факультету східної і слов'янської
денної/заочної форми здобуття освіти
Освітньої програми:
Турецька мова і література та переклад,
друга східна мова, західноєвропейська мова
Спеціальності 035 Філологія
Спеціалізації 035.06 Східні мови та
літератури (переклад включно),
перша – турецька

Роботько Дарії Валеріївни

Науковий керівник:
Пілик Віталія Василівна
Національна шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка ЄКТС _____

Київ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІАЛЕКТІВ НА ТЕРИТОРІЇ ТУРЕЧЧИНІ	8
1.1. Дослідження науковців у галузі турецьких діалектів у Туреччині.....	8
1.2. Загальне поняття та особливості діалекту.....	12
1.3. Розповсюдження діалектів на території Туреччини.....	16
РОЗДІЛ 2. ФОНЕТИЧНІ ТА ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНКАРСЬКОГО ДІАЛЕКТУ	21
2.1. Фонетичні особливості анкарського діалекту.....	21
2.2. Лексико-граматичні особливості анкарського діалекту.....	25
ВИСНОВКИ	32
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	33
АНОТАЦІЯ.....	35

ВСТУП

Турецька мова як і сама Туреччина – це своєрідний міст між Заходом та Сходом. Турецькою мовою розмовляють у північному Іраку, Сирії, Болгарії та деяких балканських країнах. Турецькомовне населення світу наближається до 50 мільйонів людей. Турецька мова належить до південно-західної (або північноогузької) підгрупи тюркської мовної сім'ї. Азербайджанська, башкирська, гагаузька, казахська, карачаєво-балкарська, киргизька, татарська, туркменська, узбецька, якутська та ін. За лексикою, фонетикою і синтаксисом найближча мова, об'єднана мова тюркської мовної сім'ї.

Арабський алфавіт використовувався в турецькій писемності до 1928 року, запозичений через прийняття турками ісламу. Турецька мова використовує латинський алфавіт з 1928 року, але також містить деякі незвичні діакритичні знаки, такі як ş, ç, ğ, ı, ü та ö. У сучасній турецькій мові кількість запозичених слів іноді може досягати 80% турецької лексики. Сьогодні спостерігається вживання старих слів (арабських і перських) і нових слів. Латинський алфавіт добре вписується в турецьку фонетичну систему. В більшості випадків написання повністю співпадає з вимовою.

Турецька мова є південно-угузькою мовою, що належить до тюркської мовної сім'ї. Це аглютинативна мова, тобто основою для побудови слова та речення є афікс. Усі тюрські мови належать до аглютинативного типу.

Афікс – закінчення (в англійській літературі – suffix), яке додається до кореня (основи) слова з метою творення нового слова (словотворчий афікс) або творення нової граматичної форми (словозмінний, або граматичний афікс). Афікси є основним компонентом турецької, а також усіх інших аглютинативних мов. Афікс завжди має лише одне значення (на відміну, наприклад, від українських суфіксів). Афіксація, тобто додавання афікса до слова – основний спосіб словотвору й словозміни в турецькій мові. Тому турецька мова має багато афіксів (множини, присвійності, присудковості відмінка, часу, станів і способів дієслова тощо).

Морфологія насправді зводиться до запам'ятовування афіксів, їх значень і положення в словах. Афікс використовується тільки у вітчизняній тюркській традиції в описаному значенні. У загальному мовознавстві термін афікс має узагальнююче значення і використовується як видове поняття стосовно будь-яких будівельних елементів мови: суфіксів, префіксів, закінчень, інфіксів тощо. У класичному розумінні турецький афікс – це закінчення. Аглютинативна мова – один із чотирьох типів мов за принципом реалізації граматичних значень (так звана типологічна класифікація мов); інші три: флективні (як українська), ізолюючі (як китайська) та інкорпоруючі (екзотичні мови, як-от: індіанські, абхазько-адигські, ескімосько-алеутські).

Аглютинативна реалізація граматичного значення зводиться до афіксів, тобто додавання до слів-афіксів особливих морфологічних структур (морфем), кожна з яких має значення. Усі тюркські мови, зокрема й турецька, належать до аглютинативного типу. Крім типологічної класифікації мов є ще й класифікація генеалогічна, або генетична, яка базується на єдності походження мов (спорідненості). З генеалогічного погляду турецька мова належить до огузької (південно-західної) групи тюркської мовної сім'ї. До цієї ж групи входять також: гагаузька, азербайджанська і туркменська мови. Іншою поширеною групою є кипчацькі (інколи їх називають половецькі, або північнозахідні) мови. Кримськотатарська мова, яка є кипчацькою, містить огузькі елементи (надто ж її південно-бережні діалекти).

Звуконаслідування й образонаслідування, звуконаслідувальні й образонаслідувальні слова, звуко-образонаслідування – клас слів, що використовуються для позначення за асоціацією звуків або образів (на зразок: тік-так, бах, бух тощо). Інколи розглядаються як окрема частина мови, інколи – як клас слів, що перебуває поза частинами мови (разом із вигуками). Такі слова є в будь-якій мові, адже своїм корінням сягають давнього образного мислення й, найпевніше, є найдавнішим прошарком лексики. У турецькій мові їх дуже багато. Звуконаслідування й образонаслідування найчастіше використовуються у парній (повторній) формі (gıcır gıcır – наслідування

тертя твердих предметів), зрідка – в одиничній формі, а також можуть ставати основою для творення нових слів (gıcırdatak – скреготати, скрипти).

Сингармоніз (закон гармонії між голосними та приголосними)- фундаментальний закон фонетики тюрських мов, зокрема турецької, який проходить через усю систему як словотвору, так і словозміни. Цей закон формується на тому, що літери в слові можуть слідувати одна за одною в певному порядку і майже всі словотворчі та граматичні афікси мають численні фонетичні зміни і вибір того чи іншого фонетичного варіанта залежить від характеру голосних чи приголосних у слові, до якого цей афікс додається.

Турки розмовляють турецькою мовою в Туреччині, Болгарії, на острові Кіпр, та інших областях, які раніше були традиційними поселеннями Османської імперії. Турецька - офіційною мовою Туреччини та одна з офіційних мов Кіпру.

З другої половини 19 століття , період коли почався рух тюркізму постало питання мовної єдності , якою займалися дослідники турецького світу. Рух тюркізму- це спільна мова різних турецьких племен, які населяють величезну територію Євразії і говорять на турецькому діалекті.

Одним із перших завдань турецьких дослідників було їх об'єднання. У цій великій географії тюрки, які живуть під владою російського царизму та різних держав, прагнуть єдності. У турецьких університетах було проведено багато досліджень турецьких діалектів, і незліченна кількість експертів досліджували це питання. Однак внесок досліджень, що проводилися, як на кафедрах, так і на різних територіях турецької мови та літератури, у формування єдності турецької мови є ситуацією, яка потребує розгляду.

Згідно з міжнародними мовними стандартами, манера мовлення кожною мовою є самостійним способом викладання, який має регіональні відмінності та використовується різними групами людей. Проте в Туреччині відстоюють три різні погляди, такі як lehçe, ağız, şive з особливими відмінностями та назвами для турецької мови. Це ми будемо розглядати в подальших розділах.

Актуальність дослідження зумовлена загальною тенденцією діалекту , дослідження фонетичного та лексико-граматичного складу Анкарського діалекту.

Об'єкт дослідження – є діалекти на території Туреччини, наслідки впливу на розвиток і функціонування мови, на формування мовної культури, становлення граматичних, синтаксичних, лексичних норм діалекту.

Предметом дослідження є фонетичний та лексико-граматичний структура Анкарського діалекту.

Мета роботи полягає у висвітленні характеристики Анкарського діалекту на території Туреччини.

Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких **завдань**:

- дослідити поняття діалекту на території Туреччини;
- розглянути специфіку та можливості діалекту у сучасній лінгвістиці; - визначити вплив діалекту на літературну мову;

Наукова новизна роботи полягає в узагальненні результатів попередніх досліджень, що розкривають проблему діалектів турецької мови, на основі яких розкрито цілісну картину лінгвістичного доробку.

Практичне значення одержаних результатів представляє собою подальший розвиток вивчення питання анкарського діалекту та його впливу на сучасну літературну турецьку мову.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРИТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІАЛЕКТІВ НА ТЕРИТОРІЇ ТУРЕЧЧИНИ

1.1. Дослідження науковців у галузі турецьких діалектів у Туреччині

Дослідження останніх десятиліть у галузі турецьких діалектів дають значний матеріал для з'ясування суті турецьких діалектів як функціонально-стильової системи.

Дослідники зробили значний внесок у розуміння діалектів та говірок як на території Туреччини так і на території інших держав.

Вивчення діалектів турецької мови почалося з середини 19 століття, які зумовлені роботами дослідників за межами Туреччини. Пізніше вже почали досліджувати діалекти регіонів та вивчення мовних особливостей. У своїх роботах автори відзначають, що на сучасній території Туреччини існують різні діалекти, що пояснюється проживанням племен огузів, які панували на цій території з XI століття (*Східний Світ*, 2008, с.143).

Як відомо, всі турецькі діалекти поділяються на дві великі групи – анатолійські та румелійські, в межах яких виділяють три (за класифікацією Лейли Карахан) або сім (за класифікацією Ельвіри Олександрівни Груніної) анатолійських груп та дві (Мефкюре Моллова) або три підгрупи (Янош Екманн) румелійських діалектів.

Для того щоб пояснити і визначити поняття “турецькі діалекти” (“анатолійські діалекти”), необхідно “вивчити ареали розповсюдження та розселення в Анатолії печенігів, кумано-кипчацьких, саха (парт) та огузьких племен, які відіграли головну роль в утворенні цих діалектів”.

Лише вивчаючи процеси формування цих діалектів, ми можемо почати обговорювати межі початку та кінця певних діалектних ареалів у Туреччині.

Невзят Озкян останнім часом проводить лінгвістичні дослідження процесу історичного формування турецьких діалектів під впливом племінних міграцій по Анатолії.

Його досягненням є виявлення етнічних островів, де на основі реконструкції діалектних джерел можна реконструювати розташування змішаних і роздільних поселень огузьких і не огузьких племен, а таким чином – і поступове накреслення єдиної історико-лінгвістичної картини тюркського заселення Анатолії.

Свої дослідження румелійської групи діалектів турецької мови на конгресі представляли дослідники з Угорщини (Імре Баскі, „Про афікси теперішнього часу діалектів Деліорману тридцять років тому”), України (Ірина Дрига, „Лінгвістичний статус та класифікація румелійських діалектів турецької мови”), Туреччини (Агмед Гюншен, „Турецькі діалекти Македонії та Косова з огляду на міжмовну інтерференцію”), Косова (проф. др. Ірфан Моріна, „Мовні особливості турецького діалекту села Мамуша”, Джевдет Шанли – Ергін Жабле, „Порівняння фоноло-гічних особливостей турецького діалекту м. Прізрен з анатолійськими діалектами”).

Діалектологи румелісти одностайні щодо розподілу фонологічних відмінностей між східним і західним діалектними ареалами та можливості поступового діалектного просування західної частини діалектного ареалу ромеро на схід. Вони вказали на нагальну потребу в монографічному дослідженні, яке б доповнило класифікацію анатолійських діалектів Лейли Каллахан, тобто класифікацію румунських діалектів.

Доповідь Нуреттіна Деміра "Важливість діалектних матеріалів" була присвячена методології, розгляду колективних проєктів у турецькій діалектології, картам поширення діалектної лексики, зростаючому впливу інформаційних технологій, збільшенню можливостей для грамотної мовної освіти, міграції та сучасним особливостям сфери збору турецького діалектного матеріалу з огляду на престижні мовні різновиди.

Ірина Дрига (2010, с.23) у своїй збірці зазначає, що історичне коріння тюркських говорів Східних Балкан тягнеться в Анатолію; це Північно – Західна Анатолія (іль Кастамону для Тузлука, Амасья, Анкара для Деліорману та сучасний Караман для Добруджі).

Перша спроба класифікації належить І.Куносу. У той період, коли вивчення діалектів було ще дуже новим, у 1896 році І.Кунос поділяє анатолійські діалекти на такі групи (Kowalski, 1931: 991-1011):

1. Зейбек між Ізміром та Бурсою
2. Діалект Кастомону
3. Лазька мова східних берегів Чорного моря
4. Мова Харпут
5. Караманська мова між Мерсіном і Коньсю в Південно-Східній Анатолії
6. Анкарський діалект в басейні Кизилмарк
7. Кочівники і туркмени, що живуть розсіяно в Анатолії

Але ця класифікація, яка включена в роботу Куноса «Kisazsiai Török Dialektusairal», є уявною класифікацією, яка не базується на жодній науковій основі (Karahan, 1996: 10).

Іншу класифікацію зробив Ахмет Кафероглу, який збагатив бібліографію анатолійських діалектів об'ємними працями (Karahan, 1996: 10). У статті, яку він написав у 1946 році на основі матеріалів, які він сам зібрав. Кафероглу зазначає існування таких груп діалектів в Анатолії (1946: 565):

1. Діалекти східних провінцій (Карс, Елязиг, Ван та його околиці, Малатья)
регіон фольклор література
2. Ерзурум, Трабзон, частково район гирла Різе
3. Сівас, частково область діалектів провінції Токат
4. Амасія, Чорум, Анкара, частково регіон діалектів Йозгат
5. Регіон діалектів Центральної Анатолії (особливо Кайсері).
6. Регіон Газіантеп (і північні прикордонні гирла).
7. Діалекти західних провінцій (Ескішехір, Баликесір, Маніса, Ізмір, частково Афйон, Айдин та до Анталії).
8. Район гирла Конья

9. Гирлова область Кастамону

Сучасний турецький діалектний поділ базується на таких регіональних зонах (Мови світу, 1996): 1) північно-східна (від Самсуна до зональних центрів Орду, Гіресун, Трабзон і Різе); 2) східна (Ерзурум, Елазіг і Карс); 3) південно-східна - по лінії Газіантеп-Адана-Наталья; 4) південний захід - Ізмір-Маніса-Айдун-Денізлі-Мура; 5) Центральна Анатолія - Атос-Анкара-Сівас-Мерсін-Конья; 6) регіон Кастамону-Зонгулдак-Бартун-Чанкурулу. Ці діалекти називаються "анатолійськими" і протиставляються європейським діалектам (балканським тюркським, румелійським), які поділяються на східні (фракійські) і західні (атолійські), з яких перші частково увійшли до турецької стандартної мови (едірнеський діалект) (Гриценко, 2005, с. 224).

Перші серйозні думки щодо, критерій класифікації турецьких діалектів в Туреччини, належить угорському тюркологу Г. Хазаї. Хазаї у своїй роботі під назвою «Класифікація анатолійських і румелійських діалектів» зазначає, що турецькі діалекти в Туреччини можна теоретично класифікувати на основі трьох критеріїв: фонетики (фонології), морфології (морфології) та формальної фонетики (морфофонології).

Найвідомішою дослідницею турецьких діалектів є Лейла Каллахан (1996), яка класифікує турецькі діалекти на три групи: 1) східноанатолійська група, 2) північно-східноанатолійська група і 3) західноанатолійська група.

Анатолійський півострів, найбільше поселення турків, які прийшли через Каспійське море з півночі на південь, названий на честь 19 з 24 племен огузів.

Серед них виділяються субетнічні групи, що історично склалися в регіоні, до яких належать хозари, авари, сувари, борчали, кипчаки та карапаки. Далі будуть розглянуті назви атмосферних явищ, спільні для тюркських народів за межами Союзу. На територіях, де паралельно розмовляли анатолійськими тюркськими та азербайджанськими тюркськими мовами, виникло багато тюркських мов, які з часом увійшли до складу тюркських мов.

Потім послідували роботи Дж. Турі, І. Коноші, М. Гартмана, К. Фой, В. Писарева, Л. Бонеллі, Ф. Гізе, Ф. Вінче. На сьогодні ці дослідження мають лише історичну цінність. У сучасній лінгвістиці інтерес до розповсюдження та поняття що ж таке діалект у Турецькій мові охоплює все ширше коло дослідників, які аналізують та вивчають цю проблему. У наступні роки, діалектні характеристики та накопичення фольклору різних регіонів стали предметом нових досліджень.

В останні роки насамперед через брак фахового середовища історико – тюркологічні дослідження в Україні (крім Халимоненко, Бушаков, Гаркавець) призупинені, увагу спеціалістів було повністю переключено на розробку актуальних питань сучасного стану тюркських мов, здебільшого турецької. Превалюють в кількісному відношенні дослідження з турецької соціолінгвістики, сучасної граматичної системи та термінології. На даний момент слід говорити, хоча й обережно, про завершення певного етапу в цій синхронній роботі. В діалектології завершені описи ряду основних діалектів, або зібрані розлогі матеріали з діалектів та говорів (Дрига,2010).

Поглиблення досліджень структури тюркських мов в останні роки, зростання вимог до університетської освіти, початок викладання історії тюркських мов як рідної та нерідної, необхідність інтерпретації та узагальнення тюркських лексикографічних досліджень, особливо діалектологічних досліджень мов, що перебувають на межі зникнення в Україні, тощо. Відроджується інтерес до їхнього історичного розвитку. Це пов'язано з тим, що більшість явищ фонетики, граматики та лексики сучасних тюркських мов неможливо зрозуміти без доброго знання їхньої історії.

1.2. Загальне поняття та особливості діалекту

Діалект – різновид певної мови, який використовується для спілкування між представниками територіальної чи соціальної групи людей.

Скільки людей стільки ж і діалектів, говірок чи акцентів.

Відповідно до результатів сучасних мовних досліджень, ми спробуємо дати визначення терміну діалект, придатне для використання в наукових дослідженнях.

Поняття діалектна лексика стосується сукупностей різних слів, поширення яких обмежено певною територією. Це може бути група слів якогось діалекту або пласт слів, функціонування яких територіально обмежено в рамках загальномовного ареалу.

Внутрішньомовними чинниками розвитку діалектної лексики є присутні зміни вимови слова під дією діалектних фонетичних закономірностей та наявність у діалектах арсеналу своїх словотворчих ресурсів, яких не знає літературна мова. Діалектні фонетичні риси в багатьох випадках призводять до того, що нормативне слово важко вгадується в діалектному слові (Грещук, 2016).

Одним із найважливіших джерел формування діалектної лексики є діалектний словотвір, тобто наявність твірних морфем і твірних основ, які є словотвірними ресурсами, специфічними для діалекту. Зазвичай під діалектним словотвором розуміють "лексично і семантично тотожні, різні співвідносні адитивні або складні морфеми зі спільною твірною основою".

Кожен діалект має власний набір словотвірних формантів для реалізації різних словотвірних категорій, більшість з яких узгоджується з мовними нормами, але інша, менша частина проявляє свою специфіку і утворює діалектні слова.

Таким чином, формування та розвиток діалектної лексики зумовлено сукупністю екстралінгвістичних та інтралінгвістичних чинників. Екстралінгвістичними чинниками формування діалектної лексики є неоднакове географічне розташування та умови життя, які відіграють важливу роль у життєдіяльності носіїв мови, тому процес лексичної об'єктивації сегментів позамовної дійсності вимагає значно більшої деталізації та специфіки, ніж для інших регіонів чи умов життя.

Територіальний діалект – різновид національної мови, якому властива відносна структурна близькість і який є засобом спілкування людей, об'єднаних спільністю території, а також елементів матеріальної і духовної культури, історично-культурних традицій, самосвідомості (Тімкова, 2013). Територіальні діалекти прирівнюються до наріч. Сукупність структурно подібних діалектів утворює діалект, а сукупність усіх діалектів - діалектну мову, одну з двох основних форм національних мов (поряд з літературною мовою). У турецькій мові це поняття вивчається ширше, оскільки немає чіткого визначення діалекту-суржику-піджину. З точки зору діалектів, Туреччина має зону на сході, зокрема в північно-східній Анатолії. Ця зона має схожі характеристики з азербайджанською мовою і дещо відрізняється від інших діалектів в Анатолії та східній Фракії, а також від турецьких діалектів в інших країнах.

У дослідженні Мухаррем Ергін діалект розглядається як малі гілки мови, які існують у діалекті та базуються на відмінностях у вимові, різних регіонах і містах країни. Це назва, яку ми даємо мовам, які відрізняються одна від одної з точки зору вимови слів. Ағız-вимова, şive- мають звук і форму, а lehçe мають розділення слів, відмінних від звуку та форми.

У турецькій лексикології розрізняють 3 основні групи діалектів : lehçe, ağız, şive. Незважаючи на те що , ці поняття схожі між собою у них є певні відмінності. Визначення поняття ağız розкрито у дослідженні як використання мови та способів розмови, які відрізняються від людини до людини через такі чинники, як регіон, де вони виростили, відмінності в професії, середовищі та освіті, а також особисті тенденції. Ось чому кожен письменник має унікальну мову і стиль. (Зейнеп Коркмаз 1992: 4). За словником Вардара, термін ağız можна розуміти як типи висловлювання форм мовлення в межах мовного чи діалектного ареалу, а в деяких випадках і соціальні характеристики (Вардар та ін. 1980: 18).

Тобто, ми можемо припустити, що ağız – це насамперед розмовна мова, у якій є відмінності у звучанні та формі, та належить до певних поселень чи класів.

Поняття *Lehçe* у словнику Вардара подано як еквівалент терміну *dialect* у західних мовах, та характеризується як мова, диференційована в часі чи просторі з точки зору вимови, граматики та словника з історичних, соціальних і культурних причин, наприклад, у відповідно до загального вживання в турецькій мові, узбецький діалект, азербайджанський діалект є турецькими діалектами (Вардар та ін. 1980: 109) У багатьох країнах є різні діалекти, і часто неможливо відрізнити провінційні діалекти від них, не вдаючись до соціальних критеріїв. Утворення діалектів пояснюється розходженням різних мовних спільнот одна від одної. Зміни також можуть призвести до появи окремих мов із неможливістю домовленості та впливом соціально-політичних умов (Вардар та ін. 1980: 109 та ін.).

Lehçe – це назва, яку дають гілкам мови, які відокремлені одна від одної багатьма різними ознаками. Хоча основну структуру мови можна побачити але можуть відбуватися зміни з точки зору фонетики та лексики.

Дослідження поняття *şive* можна відслідкувати в роботах І.Н. Березіна. Загалом до уваги він брав лексичні та граматичні характеристики. Потім його роботу продовжив Ф. Аделунг, але і тут є певні розбіжності і плутанини в групах діалектів не уникнути. Діалекти в цій класифікації були розглянуті відповідно до назв племен, а не їхньої мови. Результатом цього висновку не був досягнутий як цього хотілося б.

Отже, проаналізувавши праці та думки вчених, ми можемо зрозуміти що точних визначень, що таке *ağız*, *şive*, *lehçe* не має. Є лише припущення та здогадки, на основі яких ми змогли приблизитися до вирішення цієї проблеми. З огляду на це, можна говорити про відкритість даної проблеми для подальших досліджень.

1.3. Розповсюдження діалектів на території Туреччини

1932 року у Туреччині відбулася турецько-мовна революція, яка викликала широкий інтерес до анатолійських народних діалектів. Джафероглу, став першим дослідником, який колективно представив анатолійський діалектний матеріал у науковій галузі. Завдяки цим текстам склалося загальне уявлення про структуру діалектів різних регіонів.

Існує багато діалектів турецької мови, а стамбульський діалект є основою сучасної турецької літературної мови. У турецькій мові також виділяють дунайський, ескішехірський (провінція Ескішехір), розградський, дінларський, румелійський, караманський (провінція Караман), адриатичний (Едірне), газіантепський, урфський та караденізський (Чорноморське узбережжя) діалекти.

Діалектний поділ сучасної турецької мови базується на виділенні наступних територіальних зон: 1) північно-східної (від Самсуна з зональними центрами Орду, Гіресун, Трабзон, Різе); 2) східної (Ерзурум Елязіг, Карс); 3) південно-східної – по лінії Газіантеп – Адана – Наталія 4) південно-західної в межах Ізмір – Маніса – Айдин – Денізли – Мугла 5) середньо анатолійської у межах Афон – Анкара – Сівас – Мерсін – Конья; 6) район Кастамону – Зонгулдак – Бартин – Чанкири (*Язyki мира*, 1996). Ці діалекти називаються "анатолійськими" і протиставляються європейським (балканським тюркським і румелійським) діалектам, які поділяються на східні (фракійські) і західні (арійські), з яких перші частково представлені (з діалектом Едірне) у стандартній турецькій мові.

Слід зазначити, що діалекти турецької мови, безпосередньо, поділяються на дві

великі гілки, а саме анатолійський і румелійський діалекти. Румелійський діалект розповсюджений в балканському регіоні Туреччини.

16

Анатолійській регіон — це територія саме азійської частини Туреччини. Ці дві групи діалектів звісно відрізняються від сучасної турецької мови з точки зору фонетики, лексики та морфології.

Ми зупинимося саме на анатолійському регіоні.

У Туреччині розмовляють трьома основними анатолійськими діалектними групами: західноанатолійський діалект (переважно на захід від річки Євфрат), східноанатолійський діалект (на схід від річки Євфрат) і північно-східний анатолійський діалект (включаючи діалекти з прибережних регіонів Чорного моря, таких як Трабзон і Різе). розташоване в прибережному регіоні Артвін.

Класифікація анатолійських діалектів турецької мови: (*Karahan, 1996*).

Північно-східна група діалектів

1. Trabzon, Rize, Kalkandere, İkizdere, Gündoğdu, Büyükköy
2. Çayeli, Çamlıhemşin, Pazar, Ardeşen, Fındıklı
3. Arhavi, Hopa, Borçka, Kemalpaşa, Muratlı, Ortacalar, Göktaş, Camili, Meydancık,

Ortaköy

Східна група діалектів

1. Ağrı Van Muş Diyarbakır Mardin Siirt Bitlis та ін.
2. Kars, Erzurum, Aşkale, Ovacık, Narman, Pasinler, Horasan, Hınıs, Tekman,
3. Ardahan, Posof, Artvin, Şavşat, Yusufeli, Ardanoç, Oltu, Tortum, Olur, Şenkaya,

İspir

4. Kemaliye, İliç (Erzincan), Elazığ, Keban, Baskil, Ağın, Harput,

Tunceli Західна група діалектів

1. Afyonkarahisar, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Burdur, Bursa, Çanakkale,

Denizli, Eskişehir, Isparta, İzmir, Kütahya, Manisa, Muğla, Uşak, Nallıhan 2. İzmit, Sakarya

3. Bolu , Zonguldak, Bartın, Kastamonu , Ovacık, Eskipazar

4. Beypazarı, Çamlıdere, Kızılcahamam, Güdül, Ayaş, Göynük, Mudurnu та ін.

17

5. Sinop , Samsun , Giresun , Şalpaazarı

6. Havza, Ladik, Amasya, Tokat, Sivas та ін.

7. Tarsus, Ereğli, Konya merkez ilçesinin bazı köyleri, Adana, Hatay та ін.

8. Ankara, Haymana, Balâ, Şereflikoçhisar, Çubuk, Kırıkkale, Keskin, Kalecik, Kızılırmak та ін.

Джанос Еджкман, розглядав анатолійські-караманські діалекти на території Середньої Анатолії . В його стаття використовується термін *Karamanlı* для діалектів турецько-мовних православних християн, які проживали в Анатолії, особливо в регіонах Кайсері, Невшехір, Нігде та Конья.

На території Анатолії є невеликі діалектні області, створені міграціями з Центральної Азії, Кавказу, Криму та Румелії (Балкани). Також слід зазначити, через різні історичні події анатолійський регіон деякий час перебував під владою монголів, деякі монгольські елементи також увійшли в анатолійський діалект.

Сьогодні анатолійські діалекти – це фонологія, морфологія, синтаксис, лексика, ідіоми, семантика тощо. Хоча діалекти Анатолії сьогодні можна умовно розділити на деякі частини, які підходять для географічних регіонів, можна помітити, що існують значні відмінності діалектів навіть у сусідніх містах чи селах. Ця ситуація відбулася через поселення різними огузькими племенами в анатолійському регіоні.

Турецька мова була запроваджена турками-османами на Балканах під час правління Османської імперії. Сьогодні турецькою мовою все ще розмовляють тюркські меншини, особливо в Болгарії, Греції (переважно Західна Фракія), Косово, Північній Македонії та Румунії. Османський діалект на Балканах був вперше описаний на початку 20-го століття, а термін "румелійський" ввів Дюла Немет у 1956 році. Немет також встановив основний поділ між східною та західною румелійськими діалектними

групами. Изоглосальний пучок, що розділяє ці дві групи, приблизно відповідає болгарському -ять (Friedman, 1982).

Вісім основних західнорумелійських турецьких особливостей:

- / ɪ /, / u /, / ü / > / i / наприкінці слова;

18

- суфікс -miş, що використовується для формування перфектного (неозначена форма) часу, не підлягає сингармонізму, тобто є інваріантним;

- / i / > / ɪ / в неініціативних та закритих заключних складах;

- / ö / > / o a /, / o / i / ü / > / u a /, / u / у багатьох словах;

- узагальнення однієї з двох можливих форм у суфіксах із низькою гармонією голосних;

- / ö / > / ü / приблизно в 40 словах, як правило, у складно-початковому положенні;

- утримання османської турецької / ğ / як / ɣ /;

- перехідний дієприкметник минулого часу має закінчення не -уог, але -у.

Також були відмічені деякі особливості, такі як розрізнення між /k/ та /g/ до палаталізації, а також зупинка та зникнення /h/, особливо в початковій позиції. Турецькі запозичення в балканських мовах походять не з сучасної стандартної турецької мови, заснованої на стамбульському діалекті, а з турецького діалекту Румеля. Наприклад, сербохорватське kàrija/karija "великі ворота" походить від румелійського карі, а не від стандартного турецького карі.

Говорячи про турецькі діалекти з точки зору їх географічного поширення, слід зосередити увагу і на інших регіонах їх локації. Так, зокрема, можна виділити: -

Кіпрський турецький діалект;

- Месхетський турецький діалект;

- Сирійський туркменський діалект;

- Турецька мова в діаспорі.

Турецька мова була запроваджена на Кіпрі з османським завоюванням у 1571 році і стала політично домінуючою та престижною мовою адміністрації. Починаючи з

османського періоду, турецька мова на Кіпрі була відносно ізольована від стандартної турецької мови і зазнала сильного впливу грецько-кіпрського діалекту. Через умови співіснування з греками-кіпріотами знання грецької мови турками-кіпріотами

19

було важливим для обох громад, щоб жити і працювати разом, і сформувався певний ступінь двомовності.

1974 року грекомовний південь і турецькомовна північ (Північний Кіпр) були розділені на дві частини - грецьку і турецьку.

Поділ докорінно змінив мовну ситуацію. Сьогодні турецькі діалекти Кіпру схильні до підвищення рівня стандартної турецької мови через імміграцію з Туреччини, нові медіа та нові навчальні заклади.

Турки-месхетії говорять на східноанатолійському діалекті турецької мови, який походить із регіонів Карс, Ардахан, Ігдир та Артвін. Турецький діалект месхетинців також запозичений з інших мов (включаючи азербайджанську, грузинську, казахську, киргизьку, російську та узбецьку), з якими турки-месхети контактували за часів російської та радянської влади (*Johanson, 2011*). Сирійські туркмени - нащадки племені огузів, які мігрували з Центральної Азії в 11 столітті і розмовляють архаїчним діалектом турецької мови. За часів режиму сирійської партії Баас вони страждали від суворой політики асиміляції, а писати і публікувати турецькою мовою було заборонено.

Існує також велика турецька діаспора, тому в Австралії та інших країнах існують турецькомовні громади (Австрія, Азербайджан, Бельгія, Канада, Данія, Сальвадор, Фінляндія, Франція, Німеччина, Ізраїль, Казахстан, Киргизстан, Нідерланди, Росія, Швеція, Швейцарія, Україна, Об'єднані Арабські Емірати, Велика Британія та Сполучені Штати). Однак через культурну асиміляцію турецьких іммігрантів та їхніх нащадків у приймаючих країнах не всі етнічні турки розмовляють турецькою мовою вільно. (*Brendemoen, 2002*).

20

РОЗДІЛ 2. ФОНЕТИЧНІ ТА ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНКАРСЬКОГО ДІАЛЕКТУ

2.1. Фонетичні особливості анкарського діалекту

Анкарський діалект як складова центрально-анатолійського ввібрав у себе основні особливості стамбульського варіанту, що лежить в основі сучасної літературної мови, а тому представляє широкі можливості аналізу даної проблеми. Сьогодні турецька є однією з найбільш фонетичних мов у світі в еволюції мови.

Фонетика – це розділ мовознавства, який вивчає звуковий склад мови. Для кожної мови характерний свій набір голосних та приголосних. Причому він є зміний протягом усієї історії. Так і фонетика анкарського діалекту пройшла свої історичні зміни.

Для того щоб розглянути фонетичні особливості анкарського діалекту, давайте спочатку розглянемо алфавіт турецької мови (Андрущенко, 2021).

Турецький алфавіт складається з 29 букв. 8 із цих букв є голосними (a, e, ı, i, o, ö, u, ü), решта приголосні (b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z). Голосні поділяються:

- за місцем утворення — піднебінні (голосні переднього ряду): e, i, ö, ü, і
непіднебінні (голосні заднього ряду): a, ı, o, u.
- за участю губів і вимові — губні: ö, ü, o, u і негубні: e, i, a, ı.
- за ступенем відкриття рота — широкі: a, e, o, ö і вузькі: ı, u, i, ü.

Приголосні виокремлюють:

- дзвінки: b, c, d, g

- глухі: p, ç, t, k.

Першою фонетичною особливістю турецької мови є закон гармонії голосних (сингармонізм). Сингармонізм - це мовна норма, згідно з якою вся звукова структура слова є однорідною за вимовою та звуковими характеристиками.

21

Вона полягає в тому, що всі голосні та їхні відповідні форми в слові більш-менш однакові незалежно від того, де вони утворені (голосні переднього ряду (i, ü, e, ö) чи голосні заднього ряду (ı, u, a, o)). Це правило призводить до м'якості приголосних у словах з м'якою артикуляцією і до твердості приголосних у словах з твердою артикуляцією. Наприклад: el, kol, gül, gol. Принцип сингармонізму робить голосний афікса подібним до голосного кореня, щоб підпорядкувати звукову структуру афікса звуковій структурі кореня. Наприклад, у слові "mutlusuzsun" (ти нещасний). Саме завдяки цьому правилу один і той самий голосний повторюється чотири рази.

По-друге, особливістю фонетичної структури турецької мови є відсутність сполучень кількох приголосних на початку, морфологічному стику та в кінці слів турецького походження. Тому такі слова як spor, grip, fren, klor (запозичені з різних, переважно, європейських мов) вимовляються турками як: [sipor], [girip], [firen], [kilor] і т.д. в)

По-третє, проаналізувавши діалог турків, можна сказати, що дуже є помітним гендерна різниця в інтонації. Жіноча мова відрізняється від чоловічої тим, що вона більш емоційна, а її інтонація характеризується дещо ширшим діапазоном висоти тону. Також, мовлення самої молоді, набагато спокійне та з низкими тонами. На Відміну від літніх людей молодь Анкари розмовляє саме стамбульською турецькою. Наприклад: geliyogum, uariyogum, değil mi?. Літні люди вимовляють як : [geliyom], [uariyom], [dımı?] і т.д.) . Турки зазначили, що спілкуючись з іноземцем, вони відразу розуміють хто саме їх вчив турецької мови.

У фонетиці турецької мови найбільшу складність становлять чітке

проголошення всіх голосних слова без редукції, а також вироблення досвіду постановки слабого наголосу.

У турецьких словах наголос ставиться на кінцеву голосну (як у французькій мові), тому французькі запозичення добре асимілюються в турецькій мові: *fakülte* – факультет, *otobüs* – автобус, *asansör* – ліфт тощо).

22

Коли до основи слова додаються наголошені афікси (спеціальні закінчення – див. нижче), то наголос знову зміщується на останній склад: *masa* – стіл, *masalar* – столи, *masalarınız* – ваші столи, *masalarınızda* – на ваших столах.

Словесний наголос у турецькій мові відрізняється саме через музично-силовий характер, а співвідношення музичного та силового моменту в наголосі залежить від характеру речення, що, в свою чергу, пояснюється безпосереднім зв'язком турецького словесного наголосу з наголосом фразовим. До того ж, вимова деяких приголосних звуків (наприклад, [k], [g]), їх м'якість та твердість залежить від сусідніх голосних:

1. Звук [dz] – африкат, відсутній в українській мові: *Cumada Cemil ve Cengiz acı cacık yediler.*

2. Звук [ş] – вимовляється м'якіше за український [ш]: *Şubat akşamı, Şenol şarkı söyledi.*

3. Звук [J] – вимовляється м'якіше за український [ж], трапляється у запозичених словах: *Ajanlar Japonya'ya jetle kaçtılar.*

4. Звук [h] – вимовляється м'яко і з придихом: *Her akşam, Hasan Hüseyin hamama gidiyor.*

5. Звук [t] – вимовляється з придихом на початку слова: *Turgut torbasını toplarken tamamen doldurdu .*

4. Голосні звуки [ü] та [ö] вимовляються м'якше за українські [y] та [o]: *Öküz ölür gönü kalır, yiğit ölür ünü kalır.*

Також не слід випускати, що турецька мова, яка протягом своєї історії

записувалася літерами чотирьох алфавітів: давньотюркської, уйгурської, арабської та латинської. Це звісно вплило на фонетику сучасної турецької мови.

Коли ми розглядаємо будь-яку з фонем окремо від інших, ми вибираємо певну. При цьому фонема повинна відрізнятися від решти 28 фонем принаймні за однією ознакою. Ця різниця має силу розрізняти його як власну фонему.

23

Коли справа доходить до того, чи вібрують пари фонем, такі як g/k, f/v, c/ç, p/b вони відокремлені один від одного.

У турецькій, *gel ile kel, fay ile vay, sauyr ile çauyr*. Основною причиною різниці в значенні слів *rig* і *bir* є g/k, f/v, c/ç, p/b фонemi є відмінними ознаками. Для звуків ми можемо сказати: /g/≠/k/, /f/≠/v/, /c/≠/ç/, /p/≠/b/

Це найпоширеніші пари слів, які використовуються для відмінності фонем одна від одної. Її називають мінімальною парою. Загальні пари в мовах відрізняються однією фонемою вони служать для того, щоб перевірити, чи це звук і чи здатний він змінити значення.

Це свого роду перевірка або процес перевірки в математичних термінах. в алфавіті інший, схожий чи несхожий, звуку, який знайшов своє місце. За загальними парами можна визначити, що звуки відокремлені від усіх. Поруч із наведеними вище парами, у турецькій мові також існують різні пари, які розділяють голосні: *resmî* „*resimle ilgili*” *resmî* „*yükleme hali*” /î/≠/i/; *kâr* „*kazanç*” *kar* „*bir yağış türü*” /â/≠/a/ *şûra* „*danışma heyeti*” *şura* „*yer; yön zarfı*” /û/≠/u/.

Інше поняття, яке становить важливу частину дослідження фонем, це поняття алофон. Різниця в значенні звукових одиниць, які не утворюють, називаються підфонемами (алофон)

Звичайні пари, які виглядають по-різному в наступних прикладах однакові в термінах: *cigara=sigara* (c=s) *jandarma=candarma* (j=c) *beg=bey* (g=y); *piştım=biştım* (p=b) *kaymak=gaymak* (k=g) *horaz=horoz* (a=o).

Місцеві відмінності у вимові через діалекти чи особисті причини проявляються

як звукова різниця. Більшість цих звукових відмінностей є новими це не фонема, а підфонема певної фонемі, тобто вільні варіації.

Аналіз звуку займає дуже важливе місце у визначенні його частин. У прикладі нижче видно, що мова – це не просто синтаксис (Покровська, 2019): 1. *K-ö-p-e-k-l-e-r-i-m-i-z k-e-d-i-l-e-r-e g-ü-n-l-e-r-c-e n-e-f-e-s a-l-d-ı-r-m-a-m-ı-ş-t-ı. (ses dizimi)*

24

2. *Köpek-ler-imiz kedi-ler-e gün-ler-ce nefes al-dır-ma-mış-tı. (morfem dizimi)*

3. *Köpeklerimiz-kedilere-günlerce-nefes aldırılmamıştı. (söz dizimi)*

У кожному з цих рядів елементи, що утворюють ряд (звук, корінь-афікс, коли місця слів/предметів змінюються в певних пропорціях, вони досягають мети, яка називається «значенням». Втрата сенсу через розмір елементів зменшується від звука до слова (звук > морфема > лексика).

2.2. Лексико-граматичні особливості анкарського діалекту

Особлива увага практичної частини дослідження була присвячена аналізу наукового доробку, в якому представлено лексичний склад анкарського діалекту, що є складовою сучасної турецької мови та його основні категорії.

Після створення Турецької Республіки в 1923 році відбулася повномасштабна мовна реформа, і з переходом на латинський алфавіт багато арабських і перських запозичень було скасовано, залишивши в місцевій мові тюркські запозичення (kaba Türkçe). Крім того, для деяких понять були створені нові слова на основі давньотюркських слів.

Основна частина сучасної турецької мови складається з анкарського та стамбульського діалектів. Ці діалекти зберігають значну кількість запозичень з арабської, перської та європейських мов (переважно французької). Арабські та перські

запозичення часто використовуються в сучасній мові як стилістичні двійники повсякденної турецької мови. Наприклад, тюркське слово *göz* (око), арабське *ayn* і перське *çeşm* (око), тюркське *ak* (білий; також чистий) і арабське *beyaz* (білий).

Лексичний склад турецької мови можна розділити на три шари: власне турецька лексика, арабopersькі запозичення, запозичення із західноєвропейських мов. Найбільшу частину запозичень складають арабо-перські запозичення. Слова арабського походження стосуються переважно релігійних і наукових термінологій.

25

Іранізми представлені в основному побутовою та поетичною лексикою. Згідно з проведеними дослідженнями, запозичення із західноєвропейських мов становлять приблизно 13% словникового запасу турецької мови. Найбільше їх було запозичено з французької мови (10,36%). Також невелика колекція італійських, англійських, німецьких, іспанських та португальських слів.

З арабської: *isim* (ім'я), *merhaba* (добрий день!), *Devlet* (держава), *tekrar* (знову), *pazar* (лихе око), *aziz* (святий), *fikir* (ідея), *hediyе* (подарунок), *kitap* (книга), *cadde* (вулиця);

З перської: *incir* (інжир), *fil* (слон), *çorba* (суп), *çorap* (шкарпетка), *şehir* (місто), *hemşire* (медсестра), *perşembe* (четверг), *ayna* (дзеркало), *peynir* (сир), *şeker* (цукор), *zil* (дзвоник), *köy* (село);

З грецької: *liman* (порт), *kutu* (коробка), *körfez* (затока), *fırın* (піч);

З французької: *ceket* (піджак), *kafe* (кафе), *pantolon* (штани), *kuaför* (перукар), *dekolte* (декольте), *fermuar* (блискавка на одязу);

З вірменської: *tel* (провід; волокно), *hedik* (відварна пшениця / кукурудза), *yağ* (масло, жир); *torun* (онук);

З англійської: *tişört* (футболка), *tim* (команда, група).

Детально зупиняючись саме на проблемі нашого дослідження, ми розкриваємо поняття діалектів як національно-специфічні одиниці, які становлять частину безеквівалентної лексики, мають етнічне забарвлення, описують явища чи предмети,

характерні для певної національної культури, і не мають еквівалента в інших мовах.

Наприклад, якщо ми виїдемо з центру Анкари до найближчих сел, то можемо прослідкувати специфіку мовної свідомості турецького народу через такі діалекти, як *el havlusu (pişkir)*, *ceket(sakavu)*, *salon(mabel)*, *abca(amca)*, *aneter(anahtar)*, *akli sidmak(korkmak) ma in.* – ці діалекти притаманні саме анкарському регіону. Але було прослідковано, що ця специфіка діалектів притаманна одній меншині села.

До етнокультурної лексики належать: 1) назви природних явищ, характерні для цієї області, де живуть носії цієї (певної) мови; 2) лексика матеріальної культури;

26

3) лексика духовної культури: а) терміни споріднених і сімейних відносин, статево-вікова класифікація людей; б) терміни суспільних відносин; в) лексеми, духовного життя людей (музика, мистецтво, розваги), освіта і виховання; г) лексеми, що характеризують людей в системі суспільних зв'язків і цінностей; д) лексеми, що відносяться до міфології, фольклору та обрядів (Пишньоха, 2017, с.59).

Специфіка ця знаходить вираження в способах номінації та внутрішній формі слів і фразеологізмів: *Merhaba!* – 'Доброго дня!'; *İyi misiniz?* – 'Як ваші справи?'; *İyisiniz İnşallah!* – 'Сподіваюсь, (що) Ви здорові!'; *Noş geldiniz!* – 'Ласкаво просимо!'; *Noş bulduk!* – 'Раді бачити Вас!' (відповідь на *Noş geldiniz*); в національномаркованій лексиці: *çay* – (чай), *çausı* – 'продавець, виробник чаю, зазвичай зустрічається у офісах або на базарі', *ekmek* – (хліб), *ekmekçi* – 'виробник або продавець хлібу'.

Визначаючи діалектизми, доречно звернути увагу на те, що більшість із них стосується позначення предметів і явищ, характерних для національної сфери життя певного етносу. Іноді такі слова є запозиченнями, які міцно увійшли в словниковий склад мови і активно використовуються її носіями. Турецька мова, наприклад, має значну кількість таких слів на позначення предметів побуту: *açasak* – 'ручка', *aşam* – 'вечір', *maksure* – 'підвищення в мечеті'. У процесі дослідження нами проаналізовано роботи, які розкривають особливості граматичної будови й особливостей турецької мови. Ми виявили, що свої роботи даній проблемі присвятили українські тюркологи Г. Халимоненко, С. Сорокін, І. Прушковська, І. Покровська та інші. Питання відносної складності мов досліджували W. F. Mackey, J. Liskin-Gasparro, A. O. Hadley, K. Mamçur

тощо. Процес міжкультурного навчання досліджують такі науковці, як: М. Фавлер, О. Леонтович, Н. Воскресенська, Т. Атрощенко, В. Євтух та інші.

У процесі аналізу лінгвістичних досліджень нами визначено, що категоріальну одиницю особи в сучасній турецькій мові розглядають як стале, незмінне функціонування системи особових афіксів, тоді як у говірках мови можна помітити варіативність, чи то змінність, уживання того чи іншого афікса, – хоча основа комплексу особових афіксів, зцементована спільними історичними чинниками, все ж наявна.

27

Це явище можна пояснити подвійно: по-перше, фактором впливу сусідніх мов на ці говірки (кримськотатарська, турецька, російська), а по-друге – природнім прагненням їх носіїв обирати легші для вимови та вживання варіанти (Босак, 2008) .

Загальною тенденцією розвитку особових категорій є уніфікація форм особових афіксів. Лексика, яка спочатку приймала називні предикативні афікси, намагається приймати дієслівні предикативні афікси в особовій формі там, де такого узгодження не відбувається: *alıp almaуасаđımı sadece ben bilirim* – ‘візьму чи не візьму, це знаю тільки я сам’; *erik dalında beş tane erik var onları yeriz* – на сливовій гілці п'ять слив, ми їх з'їмо.

Дослідження дієслівної категорії стану ми розглядаємо у декількох аспектах. Дієприкметник (активний стан). Історично він поєднує в собі різні дієслівні форми, структури та основи, в тому числі похідні дієслова. Загально-урумські приклади: *al* – ‘брати’, *aşla* – ‘прививати’, *уorulmak* – ‘втомлюватися’, *sakin* – ‘остерігатися’, *getirmek* – ‘приносити’, *alışmak* – ‘звикати’ та ін. Неперехідні й перехідні дієслова дійсного способу використовуються в активних конструкціях.

У сучасній турецькій мові активний стан (Etken Fiil) характеризується нульовим показником, тобто утворюється за допомогою дієслівного кореня : *уар-мак* – ‘робити’, *koş-мак* – ‘бігти’ та ін.

Пасивний стан у турецькій мові (Edilgen Fiil) утворюється, за допомогою – афікса –*il* (якщо основа дієслова закінчується на приголосний), наприклад, *уarılmak* – ‘бути зробленим’. Якщо основа закінчується на голосну, додається афікс -*n* : *уıkanmak* – ‘вмиватись’.

Зворотний спосіб передає, що дія переноситься на суб'єкт. У сучасній турецькій мові зворотний спосіб (Dönüşlü Fiil) утворюється подібним чином за допомогою афікса - (1)-n, наприклад, yıkamak – ‘мити’, yıkanmak – ‘митися’, giymek – ‘одягати’, giyinmek – ‘одягатися’, sevmek – ‘любити’, sevinmek – ‘радіти’.

У сучасній турецькій мові форми наказового способу утворюються за допомогою афіксів різного походження.

28

Для більшості односкладових голосних та приголосних імперативи утворюються за допомогою афіксів. –dır наприклад, yedirmek – ‘змусити когось з'їсти’. За допомогою афікса -t- утворюється цей стан від багатоскладових приголосних основ на -l, -r: uyutmak – ‘змусити когось спати’, azaltmak – ‘спонукати зменшуватися’. Від більшості односкладових основ на ç, ğ, ş, t чи у спонукальний стан утворюється за допомогою афікса -ır, наприклад, doğurmak – ‘народити’. З невеликої кількості односкладових звуків основи за допомогою афіксації утворюється наказовий спосіб. -ar/-er: çıkarmak – ‘змусити вийти’, gidermek – ‘змусити піти’.

Взаємний стан. Утворюється за участю афікса -ış. Перехідна основа використовується для утворення дієслів з обоюстороннім значенням. Дієслово вказує на дію, що виконується двома (або більше) суб'єктами, яка переноситься на підмет: derhal kucaklaştık, öpüştük - ‘Ми одразу обнялися і поцілувалися’.

У турецькій заперечна форма дійсного способу твориться приєднанням до позитивної основи слова афікса -ma-, -me-: Hiç böyle bir ata binmedim ve hiçbir yere gitmedim. – ‘Жодного разу я не сідав на такого коня і нікуди не їздив’.

Умовний спосіб (Dilek-Şart kipi) утворюється додаванням особового афікса другої особи до ненаголошеного афікса -sa/-se. У другій і третій особі множини наголос переноситься на особовий афікс.

У турецькій мові лексико-граматичні розряди прикметників систематизовані дещо інакше та традиційно діляться на якісні, відносні, запитальні та невизначені. Відносними прикметниками прийнято вважати слова всіх частин мови, які виконують

у реченні атрибутивну функцію. Наведемо деякі приклади, які свідчать, що групи мають аналоги турецьких відповідностей (Ненов, 2020).

1. Вказівні займенники-прикметники: *şu* – ось цей, *bu* – цей, *o* – той. Порівняйте: *şu adam* – ось цей чоловік, *şu tabak* – ось ця тарілка, *şu tarihte* – ось у цей час; *bu tarih* – цей час, *bu iş* – це справа; *o adam* – той чоловік, *o iş* – та справа, *o zaman* – той час.

2. Кількісні прикметники турецькою мовою – це і кількісні (цілі, дробові та невизначені), і порядкові числівники. Порівняйте: *iki kalem* – дві ручки,

29

beş kitap – п'ять книг, *sekiz kat* – вісім поверхів; *üçüncü gün* – другий день, *dördüncü kez* – вчетверте, *birinci sınıf* – перший клас; *birer portakal* – по одному апельсину, *üçer elma* – по три яблука, *onar kişi* – по десять осіб; *yüzde üç* – три із ста, *sekizde bir* – одна восьма; *ikiz kardeş* – близнюки-брати; *üçüz bebekler* – трійня.

3. Група турецьких прикметників збігається з питаннями займенниками прикметниками (тобто всіма, крім слів хто?, що?) та займенниками-числовими. Ці лексеми функціонують з метою дізнатися про стан, місце, наявність, відсутність, часу, якості, кількості, порядку розташування предметів за допомогою слів: *Hangi numara?* – Який / Який номер? *Kaçıncı yıl?* – Який рік? *Nasıl iş?* – Яка справа? *Neredeki ev?* – У якому будинку? / Де будинок? *Ne kadar iş?* – Скільки справ? *Kaç ay?* – Скільки місяців? *Kaç hafta?* – Скільки тижнів? – *Kaç kişi?* – Скільки чоловік?

4. Невизначені прикметники відповідають невизначеним та негативним займенникам, що вказують на кількість та/або невизначеність ознак предмета: *az buçuk anlama* – компромісний, половинчастий зміст; *başka insanlar* – інші люди, *birçok kimse* – багато, *birkaç kişi* – кілька людей, *bunca yıl* – стільки років, *bütün yollar* – всі дороги, *nice günler* – досить багато днів; *ne kadar güzel!* – як гарно!

Якісні прикметники відрізняються від відносних тим, що називають споконвічні, безпосередні ознаки предмета поза його відношенням до інших предметів, ознак, процесів, дій. Традиційно виділяють такі основні лексико-семантичні групи якісних

прикметників:

- назви кольорів та відтінків: жовтий – sarı; сірий - gri; зелений - yeşil; чорний - kara, siyah; білий - ak, beyaz; червоний, червоний - kırmızı, kızıl; синій, блакитний - mavi; салатний açık yeşil; світло-коричневий - açık kahverengi; темно-сірий - koyu gri; бордовий - bordo; рожевий - pembe та ін;

- якісні характеристики одухотворених та неживих предметів: красивий — güzel, страшний – çirkin, чистий – temiz, брудний – kirli, гарячий – sıcak, холодний – soğuk, швидкий - hızlı, спокійний - sakin та ін;

30

- найменування смакових якостей: солодкий – tatlı, гіркий – acı, кислий – ekşi, солоний – tuzlu, смачний - lezzetli та ін;

- назви розмірів, величин, віку об'єкта: великий – büyük, маленький – küçük, широкий – geniş, вузький – dar, a: perdelik kumaş — тканина для фіранки, ekmeklik un – борошно для панірування, yüzme havuzu — басейн, toplantı odası — зал для зборів;

- зі значенням тимчасової віднесеності ознаки: günlük egzersiz - денне тренування, yarınki toplantı — завтрашня зустріч, dünkü yolculuk — вчорашня поїздка, bugünün başarısı – сьогоднішній успіх;

- зі значенням відношення ознаки до матеріалу або речовини: iyodür bileşiği – йодиста сполука, hidrojen bombası – воднева бомба, yağlı boyalar – масляні фарби, domates suyu – томатний сік, porselen takım - порцеляновий сервіз;

- зі значенням відношення ознаки до об'єкта: makineli tüfek ateş — автоматний постріл / постріл з автомата, üniversite eğitimi – університетська освіта, gümrük düzenlemeleri – митні правила, otomobil pazarı – автомобільний ринок, ekonomik çalışmalar – економічні дослідження.

Отже, з точки зору категоріальної семантики, частини мови в турецькій мові виділяється в особливу роль, оскільки мають лексичні та граматичні особливості.

31

ВИСНОВОК

Підсумовуючи результати дослідження нами було проаналізовано лінгвістичні аспекти у галузі турецьких діалектів, що дозволило нам вивчити стан проблеми та розкрити діалектний поділ сучасної турецької мови, який базується на виділенні наступних територіальних зон: 1) північно-східної, 2) східної, 3) південно-східної, 4) південно-західної, 5) середньо-анатолійської, що об'єднується під загальною назвою анатолійський діалект і протиставляється європейським діалектам (балканській турецькій та румелійській).

Узагальнюючи дослідження поняття діалекту, розкриваємо як різновид певної мови, який використовується для спілкування між представниками територіальної чи соціальної групи людей. У турецькій лексикології розрізняють 3 основні групи діалектів : *lehçe*, *ağız*, *şive*. Незважаючи на те що, ці поняття схожі між собою у них є певні особливості та відмінності.

Теоретичні аспекти дослідження проблеми дозволили нам розглянути практичну цінність фонетичних та лексико-граматичних особливостей ангарського діалекту та їх вплив на формування сучасної турецької літературної мови.

Наприклад, хоча досі не існує єдиного погляду на ці мовні явища, усталеної

термінології та методів дослідження, немає загальновідомих досліджень турецьких діалектів турецькими вченими, немає праць про національно забарвлену лексику сучасної турецької мови турецькими вченими в країні, завдяки науковим розробкам і міжкультурним контактам можна відкривати нові аспекти цього пласту.

У зв'язку з цим всебічне і багатогранне дослідження сучасних турецьких діалектів як складових національно маркованої лексики було б бажаним, забезпечило б необхідну базу знань про культуру і сприяло б покращенню вивчення як турецької, так і української мов.

32

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Андрущенко, Д.Ю. (2021). *Використання скоромовок для формування фонетичних навичок на заняттях з турецької мови*. Тези доповідей II Міжнародної науково-методичної конференції Сходознавство. Актуальність та перспективи. Харків.

Босак, О.О Граматичні категорії особи, способу та стану в урумській та турецькій мовах. (2007). *Українська орієнталістика : (збірник наукових праць)*, Вип. 2-3. 20-24. Гриценко, П.Ю. (2005) *Діалектологія*. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України – 75, 1930–2005: Матеріали до історії. –Київ: Довіра Грещук, В. Чинники формування діалектної лексики. (2016) *Українська мова*, №2 Дрига, І.М. (2010) *Pontica: Тюркологічні студії*.Київ : Четверта хвиля. Костюк, А.В. Слова-реалії як національно марковані одиниці сучасної турецької мови. (2007). *Українська орієнталістика : (збірник наукових праць)*, Вип. 2-3. 25-29. Ненов, И.Г. Лексико-грамматические особенности прилагательных в русском и турецком языках. (2020) *Мова*, № 33.110-119

Пишньоха, О.А (2017). Етнокультурна лексика турецької мови у поезії Джана Юджеля *Science and Education a New Dimension. Philology*, V(34).58-61 Покровська, І.Л.

(2019) *Турецька мова: для студентів ОС «Бакалавр»*. Навчальний посібник. Київ: Ліра-К.

Сорокін, С.В. (2018) *Практична граматики турецької мови*. Частина перша. Навч. посібник (Препринт). Київ: Видавничий центр КНЛУ.

Тімкова, Т.М. Лексичні одиниці, що репрезентують макроконцепт атмосферні явища у анатолійських діалектах. (2013) *Проблеми семантики слова, речення та тексту*, Вип. 30.

Український внесок у турецьку діалектологію: Чалиштай (Робочий симпозиум) з турецької діалектології (2008) *Східний світ*, №4, 142-144.

33

Шмідт, Т.М. (2013) *Врахування особливостей турецької мови у процесі формування іншомовної комунікативної компетентності*. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету, Вип. 111. 387-390.

Языки мира. Тюркские языки (1996). Ин-т. языкознания РАН.: Изд. дом Кыргызстан.

Karahan, Leylâ (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Türk Dil Kurumu
Friedman, Victor (1982). *Balkanology and Turkology: West Rumelian Turkish in Yugoslavia as reflected in prescriptive grammar*. *Studies in Slavic and General Linguistics* (PDF) (Amsterdam: Rodopi) 2: 1–77

Brendemoen, Bernt (2002). *The Turkish Dialects of Trabzon: Analysis*. Otto Harrassowitz Verlag.

Johanson, Lars (2011). *Multilingual states and empires in the history of Europe: the Ottoman Empire*. У Kortmann, Bernd; Van Der Auwera, Johan. *The Languages and Linguistics of Europe: A Comprehensive Guide, Volume 2*. Walter de Gruyter.

34

ÖZET

Tez, modern Türk edebi dilinin ayrılmaz bir parçası olan Ankara bölgesi lehçelerinin incelenmesine ve problemin fonetik ve sözcük-gramer özelliklerinin ortaya çıkarılmasına ayrılmıştır.

Araştırmanın amacı, Türkiyedeki lehçeler dilin gelişimi ve işleyişi üzerindeki etkinin sonuçları, dil kültürünün oluşumu, lehçenin gramer, sözdizimsel ve sözcüksel normlarının oluşumdur. Araştırmanın konusunu Ankara ağzının fonetik ve sözcük – gramer yapısı oluşturmaktadır.

Çalışmanın bilimsel yeniliği, Türk dilinin lehçe sorununu ortaya koyan önceki çalışmaların sonuçlarının genelleştirilmesini içerir ve buna dayanarak dil gelişiminin bütüncül bir resmi ortaya çıkar.

Elde edilen sonuçların pratik önemi, Ankara ağızı çalışmalarının daha da geliştirilmesini ve modern edebi Türk dili üzerindeki etkisini temsil etmektedir.

Türk lehçeleri alanındaki dilbilimsel yönlerin de incelendiği çalışmada, sorunun durumunun öğrenmesi ve modern Türk dilinin bölge tahsisine dayalı ağız taksiminin ortaya konulması mümkün olmuştur.

Lehçe anlamının çalışmasını detaydan çıkarsak, bölgesel veya sosyal bir insan grubunun temsilcileri arasında iletişim için kullanılan belirli bir dilin çeşitliliği olarak ortaya çıkar. 3 ana ağız grubu ayrıt edilir: lehçe, ağız, şive.

Sorunun incelenmesinin teorik yönleri, Ankara ağızının fonetik ve sözcüksel – gramer özelliklerinin pratik değerini ve bunların modern Türk edebi dilinin oluşumu üzerindeki etkisini değerlendirmemizi sağlamıştır.

Çalışmada ağız söz varlığının oluşum kaynakları incelenmektedir. Ağız söz varlığının oluşumunda ana faktörlerin ana dili konuşanların coğrafi konumu yaşam koşullarının eşitsizliği çeşitli ekonomik faaliyet gelişimi komşu dillerden sözcüksel birimlerin ödünç alınmasına yol açan diller arası temaslar olduğu tespit edilmiştir ve ağızının oluşumu.